

Building Tolerance, Understanding
and Dialogue across Communities

Raport: Antysemityzm w Polsce

Spis treści

Streszczenie.....	3
Wprowadzenie.....	3
Projekt i badania	3
Metodologia.....	4
Sytuacja społeczności żydowskich w Polsce	5
Antysemityzm w Polsce.....	6
Poziom antysemityzmu w Polsce	6
Antysemickie stereotypy, uprzedzenia, teorie spiskowe.....	8
Antysemicka mowa nienawiści i przestępstwa z nienawiści.....	10
Antysemityzm w polityce	10
Antysemityzm w sferze sportu.....	11
Postrzeganie antysemityzmu w społeczności żydowskiej	11
Wrogość wobec innych grup mniejszościowych w kraju.....	14
Antysemityzm a edukacja	16
Tematy związane z żydostwem, antysemityzmem i Holokaustem w oficjalnych programach nauczania.....	16
Materiały edukacyjne i działania dotyczące antysemityzmu	16
Odwołania	17
Fakty dotyczące projektu	19

Streszczenie

Dane ilościowe z ostatnich lat oraz wypowiedzi uczestników badania jakościowego sugerują, że antysemityzm jest nadal istotnym problemem w polskim społeczeństwie.

Członkowie społeczności żydowskiej często doświadczają antysemityzmu w postaci nieodpowiednich żartów i stereotypów, rzadziej w formie otwartej dyskryminacji. Dyskusje o Holokauście i polsko-żydowskiej historii nierzadko prowadzą do pojawienia się antysemickich stereotypów i mowy nienawiści. Zauważalne jest, że Holokaust bywa również tematem żartów.

W kontekście edukacyjnym, nauczanie o społeczności żydowskiej skupia się głównie na historii, zwłaszcza na okresie II wojny światowej. Większość rozmówców, z wyjątkiem nieżydowskiej młodzieży, zgadza się, że współczesne tematy związane z Żydami są rzadko poruszane w szkołach. Wydaje się, że brak edukacji wielokulturowej w różnych grupach wiekowych polskiego społeczeństwa prowadzi do niedostatecznego zrozumienia problemów dyskryminacji i mniejszości.

Młodsze pokolenia, choć pozornie bardziej tolerancyjne i otwarte na naukę o mniejszościach, nadal używają określenia „Żyd” w pejoratywnym znaczeniu. Dyskryminacja nie ogranicza się tylko do Żydów; uczestnicy badań fokusowych wskazali także na Ukraińców, Romów, osoby o różnym kolorze skóry i społeczność LGBT jako inne grupy doświadczające dyskryminacji.

Wprowadzenie

Projekt i badania

Projekt BOND (Building tOlerance, uNderstanding and Dialogue across communities)¹ realizowany jest od stycznia 2023 r. do grudnia 2024 r. na Węgrzech, we Włoszech, w Polsce i Rumunii. Ma ona na celu zajęcie się głęboko zakorzenionymi uprzedzeniami, postawami nienawiści i zachowaniami społeczeństwa, szczególnie wobec europejskich Żydów. Projekt ma również na celu promowanie zrozumienia, tolerancji i dialogu. Szczególny nacisk kładziony jest na podnoszenie świadomości młodzieży na temat judaizmu i antysemityzmu oraz na wspieranie dialogu międzykulturowego i międzyreligijnego. Badania zostały przeprowadzone jako jeden z pierwszych etapów projektu BOND. Zarówno w projekcie, jak i w badaniach wykorzystano definicję antysemityzmu przyjętą przez Międzynarodowy Sojusz na rzecz Pamięci o Holokauście (IHRA).² Wszystkie fazy badań zostały zakończone do września 2023 r., więc nie uwzględniono wydarzeń po 7 października 2023 r. i ich wpływu na poziom antysemityzmu.

Badania miały na celu przedstawienie kompleksowego obrazu antysemityzmu w Polsce jako podstawy do dalszych działań projektowych. Badania miały jednak ograniczenia: były prowadzone w ramach czasowych i zakresie określonych w projekcie oraz z tematami istotnymi dla dalszych działań projektu.

Metodologia

Zastosowaliśmy podejście badawcze oparte o dwie metody – analizę danych zastanych oraz badanie jakościowe. W ramach analizy danych zastanych podsumowano dostępną literaturę z ostatnich dziesięciu lat dotyczącą antysemityzmu i dyskryminacji w Polsce. Badanie jakościowe miało na celu uzupełnienie wyników analizy danych zastanych poprzez przeprowadzenie indywidualnych wywiadów oraz wywiadów grupowych z przedstawicielami wcześniej zdefiniowanych grup docelowych. W grupach fokusowych uczestniczyli liderzy społeczności żydowskiej (w tym pięć kobiet i jeden mężczyzna); młodzież żydowska w wieku licealnym, (dwie kobiety i dwóch mężczyzn); liderzy mniejszości narodowych i etnicznych (pięć kobiet z grup mniejszościowych i jeden przedstawiciel organizacji); edukatorzy, w tym pięciu nauczycieli – cztery kobiety, jeden mężczyzna – z małych miast w województwie lubelskim; młodzież nieżydowska w wieku licealnym pochodząca z małych miast w województwie lubelskim. (trzy kobiety i dwóch mężczyzn). Łącznie w grupach fokusowych wzięto udział 20 kobiet i pięciu mężczyzn. W lipcu 2023 roku przeprowadzono również cztery indywidualne wywiady z ekspertami, w tym z jedną kobietą i trzema mężczyznami, specjalizującymi się w antysemityzmie i innych formach nietolerancji. Uczestnikami badania byli zarówno naukowcy, jak i praktycy - uczestnik Programu Liderów Przyszłości, lider religijny z społeczności niereligijnej oraz lider społeczności mniejszościowej. Wywiady indywidualne trwały średnio 87 minut.

¹ <https://www.bond-project.eu/>

² <https://www.holocaustremembrance.com/resources/working-definitions-charters/working-definition-antisemitism>

Sytuacja społeczności żydowskich w Polsce

Historia Polski jest ściśle związana z obecnością społeczności żydowskiej która sięga już X wieku. Przez stulecia, społeczność ta była integralną częścią kulturowego, ekonomicznego i politycznego krajobrazu Polski. Na tle innych krajów w Europie autonomia żydowska została ustanowiona bardzo wcześnie, bo już w XIII wieku. Po rozbiorach Polski w 1795 roku, proces emancypacji Żydów był zależny od polityki zaborców. W okresie międzywojennym, mimo oficjalnego statusu obywateli, Żydzi często spotykali się z dyskryminacją. Przed wybuchem II wojny światowej stanowili oni około 10% ogółu mieszkańców. Holokaust dramatycznie zredukował liczebność polskich Żydów (o około trzy miliony). Kolejna fala emigracji po wojnie jeszcze bardziej uszczupliła tę społeczność.

Zgodnie z danymi pochodzącymi ze spisu powszechnego z 2011 roku, około 8000 osób w Polsce zadeklarowało żydowską tożsamość, co stanowiło tylko niewielki odsetek populacji liczącej 38,5 miliona. Z kolei dane z kolejnego spisu z 2021 roku wykazały wzrost liczby osób identyfikujących się jako Żydzi do 17 000. Wzrost ten może być przypisany możliwości zaznaczenia więcej niż jednej identyfikacji narodowej w najnowszym spisie.

Nie ma wiele informacji na temat statusu społeczno-ekonomicznego Żydów w Polsce. Przede wszystkim wskazuje się, że są to głównie mieszkańcy miast, osoby świeckie i zasymilowane z dominującą kulturą polską. Według naszych rozmówców, polscy Żydzi nie wyróżniają się statusem społecznym, politycznym czy ekonomicznym na tle reszty społeczeństwa. W wywiadach jeden z ekspertów specjalizujący się w antysemityzmie i innych formach nietolerancji zauważył, że wielu Żydów

pracuje w sektorze IT, jest to jednak dowód anegdotyczny – nie ma na ten temat rzetelnych danych. Poziom wykształcenia wśród Żydów nie różni się od ogółu populacji polskiej. Wywiady pokazują także, że Żydzi nie różnią się z wyglądu od reszty społeczeństwa i czasem nawet ukrywają swoją tożsamość. Ich przynależność do społeczności żydowskiej często ujawniana jest tylko w bezpośredniej rozmowie, na wyraźne zapytanie.

Antysemityzm w Polsce

Poziom antysemityzmu w Polsce

Antysemityzm jest nadal istotnym problemem w polskim społeczeństwie. Taki wniosek wyłania się zarówno z danych ilościowych jak i z wypowiedzi naszych rozmówców. W badaniu przeprowadzonym w 2021 roku³ zidentyfikowano, że 42% badanych w Polsce wykazywało postawy zgodne z definicją tradycyjnego antysemityzmu, 71% odpowiadało kryteriom antysemityzmu wtórnego, natomiast 74% można było zakwalifikować w kategoriach tzw. nowego antysemityzmu, który obejmuje antyżydowskie sentymenty postrzegane jako zamaskowany antysemityzm^{4,5}.

Antysemityzm jest złożonym zagadnieniem, na które składają się trzy elementy: tradycyjne uprzedzenia, uprzedzenia wtórne i wiara w spisek żydowski⁶. Tradycyjne uprzedzenia, zakorzenione w historycznych motywach religijnych, wiążą się z wierzeniami, takimi jak rytualne używanie przez Żydów chrześcijańskiej krwi lub ponoszenie zbiorowej odpowiedzialności za śmierć Chrystusa. Wtórny antysemityzm przybiera bardziej subtelną formę, charakteryzując się negacją antyżydowskich uprzedzeń, umniejszaniem skali i znaczenia Holocaustu, a niekiedy nawet przypisywaniem

Żydom odpowiedzialności za te wydarzenia. Często postrzega się również Holocaust jako środek wykorzystywany do osiągnięcia korzyści przez Żydów. Negowanie i zniekształcanie Holocaustu odgrywają znaczącą rolę w tej formie antysemityzmu, usprawiedliwiając antysemickie przekonania poprzez oskarżanie Żydów o fabrykowanie historii. To zaprzeczenie może być zarówno „twarde” (odrzuć historycznej prawdy o Holocaustu), jak i „miękkie” (kwestionowanie części jego aspektów). Zasadniczo dziedzictwo Holocaustu, które obejmuje te formy zaprzeczania i zniekształcania i służy utrwalaniu antysemityzmu.⁷ Z kolei wiara w spisek żydowski wiąże się z poglądem, że Żydzi potajemnie próbują kontrolować porządek świata.⁸ Jest to forma współczesnego antysemityzmu, skupiająca się wokół idei, że Żydzi dążą do władzy, i przypisuje im jedność i tajemnicę.⁹

W badaniu przeprowadzonym w Polsce w 2021 roku zaobserwowano, że antysemityzm wtórny oraz antysemityzm spiskowy były dość rozpowszechnione, co zostało odzwierciedlone w wysokich średnich wynikach na skalach mierzących te zjawiska. W skali, gdzie maksymalna wartość to siedem, średni wynik

3 Kovács A. & Fischer G., „Uprzedzenia w Europie: badanie w 16 krajach europejskich”.

4 Według badań, wtórny antysemityzm jest relatywizacją, negowaniem i zniekształcaniem Holocaustu.

5 Według badań, nowy antysemityzm to antyżydowskie sentymenty projektowane na Izrael jako punkt centralny.

6 Bilewicz, M., Winiewski, M., Radzik, Z. (2012). Antysemityzm we współczesnej Polsce: aspekty ekonomiczne, religijne i historyczne. *Dziennik Badań nad Antysemityzmem*, 4 (2), 423-442; Bilewicz, M., Winiewski, M., Kofta, M., Wójcik, A. (2013). Szkodliwe pomysły. Struktura i konsekwencje przekonań antysemickich w Polsce. *Psychologia polityczna*, 34, 821-839.

7 Barna, Ildikó, Tamás Kohut, Michał Bilewicz, Ol'ga Gyarfašová, Jiří Kocián, Grigorij Meseżnikov i Maria Babińska. „Badanie na temat uprzedzeń antysemickich w krajach Grupy Wyszehradzkiej: raport z badań”. Instytut Toma Lantosa, 2022. Dostęp 28 września 2023 r..

8 Bilewicz, M., Winiewski, M., Radzik, Z. (2012). Antysemityzm we współczesnej Polsce: aspekty ekonomiczne, religijne i historyczne. *Dziennik Badań nad Antysemityzmem*, 4 (2), 423-442; Bilewicz, M., Winiewski, M., Kofta, M., Wójcik, A. (2013). Szkodliwe pomysły. Struktura i konsekwencje przekonań antysemickich w Polsce. *Psychologia polityczna*, 34, 821-839.

9 Bułska, Dominika., Winiewski, Mikołaj. „Diagnoza i konsekwencje antysemityzmu w Polsce” w *Polskim Badaniu Uprzedzeń 2017 – Oblicza przemocy międzygrupowej* pod redakcją Anny Stefaniak, Mikołaj Winiewski, 221-252. Warszawa: LiberiLibri, 2018.

dla antysemityzmu wtórnego wyniósł 3,39, wskazując na umiarkowany poziom wtórnych postaw antysemickich wśród respondentów. Analogicznie, średni wynik dla antysemityzmu spiskowego także osiągnął wartość 3,39, co wskazuje na umiarkowaną tendencję do przyjmowania antysemickich teorii spiskowych. Natomiast tradycyjny antysemityzm był mniej powszechny, z niższą średnią wynoszącą 1,96, co sugeruje, że uczestnicy badania wykazywali średnio niższy poziom przekonań zgodnych z tradycyjnym antysemityzmem.¹⁰ Badanie to ujawniło również, że w Polsce antysemityzm może być powiązany z krytyką państwa Izrael, przy czym największe powiązanie występuje między postawami antyizraelskimi a antysemityzmem spiskowym. Jednakże, wyniki wskazują także na to, że nawet tradycyjne stereotypy mogą przyczyniać się do zwiększenia niechęci wobec Izraela.¹¹

W 2021 r. badacze zaobserwowali także ogólny spadek poziomu antysemityzmu w Polsce, ale zmiany w różnym stopniu dotyczyły różnego rodzaju postaw antysemickich. Podczas gdy akceptacja tradycyjnych poglądów antysemickich znacznie wzrosła w 2017 r. w porównaniu z 2014 r., po 2021 r. nastąpił znaczny spadek tych postaw. Wydaje się, że zmiany nastrojów antysemickich są związane przede wszystkim z klimatem społeczno-politycznym w kraju. Równocześnie antysemityzm wtórny pozostawał stosunkowo stabilny w latach

2009-2021, co wskazuje, że współczesne formy antysemityzmu wydają się być odporne na zmiany społeczno-polityczne. Jeśli chodzi o wiarę w żydowski spisek, trend ten spadał do 2014 r., ale w 2017 r. odnotował wzrost, po czym ponownie spadł w 2021 r.¹² Interesujące wydaje się to, że większość respondentów (80%) Polskiego Badania Uprzedzeń z 2021 r. zadeklarowała, że nie zna osobiście żadnych Żydów. W latach 2009-2021 poziom deklarowanych kontaktów nie zmienił się zbyt wiele. Kontekst ten jest o tyle istotny, że podkreśla istnienie silnych negatywnych postaw wobec grupy, z którą respondenci nie mają na co dzień do czynienia.¹³ Zjawisko to określa się w badaniach nad antysemityzmem jako „antysemityzm bez Żydów”.¹⁴

Dane na temat związku między pandemią Covid-19 a antysemityzmem w Polsce są ograniczone. Temat związany postawami antysemickimi w kontekście pandemii z praktycznie nie pojawiał się w przeprowadzonych przez nas wywiadach. Raport na temat trendów społecznych wśród Polaków w czasie pandemii ujawnił jednak wzmożone emocje wobec grup mniejszościowych i zwiększony poziom obrzydzenia skierowanego przeciwko tym grupom. Na podstawie badań opublikowanych w roku 2021, Polacy nie mają szczególnie pozytywnego nastawienia do Żydów. Wyniki te wskazują na istotną potrzebę działań mających na celu zwiększenie pozytywnych postaw wobec

10 Mirucka, Maria., Zochniak, Kamila., Bulska, Dominika. „Postawy Polaków wobec mniejszości: raport z Polskiego Badania Uprzedzeń 2021” w *Polskim Badaniu Uprzedzeń 2021 – postawy a ideologia polityczna* pod redakcją Dominiki Bulskiej, Mikołaja Winiewskiego, Michała Bilewicza. Warszawa: Liberi Libri, w druku.

11 Bulska Dominika., Winiewski Mikołaj. „Postawy antyizraelskie i antysemityzm w Polsce. Raport na podstawie Polskiego Badania Uprzedzeń z 2013 roku”. Centrum Badań nad Uprzedzeniami. Dostęp 8 października 2023 r.

12 Mirucka, Maria., Zochniak, Kamila., Bulska, Dominika. „Postawy Polaków wobec mniejszości: raport z Polskiego Badania Uprzedzeń 2021” w *Polskim Badaniu Uprzedzeń 2021 – postawy a ideologia polityczna* pod redakcją Dominiki Bulskiej, Mikołaja Winiewskiego, Michała Bilewicza. Warszawa: Liberi Libri, w druku.

13 Mirucka, Maria., Zochniak, Kamila., Bulska, Dominika. „Postawy Polaków wobec mniejszości: raport z Polskiego Badania Uprzedzeń 2021” w *Polskim Badaniu Uprzedzeń 2021 – postawy a ideologia polityczna* pod redakcją Dominiki Bulskiej, Mikołaja Winiewskiego, Michała Bilewicza. Warszawa: Liberi Libri, w druku.

14 Bednarz, Leo. „Antysemityzm bez Żydów”. W cieniu polskiego orła, Palgrave Macmillan, Londyn 2000.

społeczności żydowskiej.¹⁵ W skali globalnej incydenty antysemickie w czasie pandemii COVID-19 były szczególnie powszechne w Europie – a więc prawdopodobnie także w Polsce – stanowiąc blisko 50% takich incydentów w 2021 r. Od początku pandemii w 2020 r. pojawiły się teorie spiskowe łączące Żydów lub państwo Izrael z COVID-19, sugerujące, że czerpią korzyści z globalnego cierpienia. Poziom antysemityzmu i mowy nienawiści szczególnie wzrósł na platformach mediów społecznościowych. Nastąpił również alarmujący wzrost trywializacji Holokaustu, z symbolami Holokaustu używanymi w protestach przeciwko środkom COVID-19, czemu towarzyszyły niewłaściwe porównania ograniczeń pandemicznych do prześladowań Żydów.¹⁶

W raportach wskazujących, które cechy demograficzne są istotne dla wyrażania antysemityzmu, płeć jest jednym z najbardziej istotnych czynników. Wyniki pokazują, że mężczyźni wyrażają postawy antysemickie częściej niż kobiety. Czynniki takie jak wiek, poziom wykształcenia i dochód również w pewnym stopniu przyczyniają się do wyznawania antysemickich przekonań. Antysemityzm częściej jest wyrażany przez osoby starsze, o niższym poziomie wykształcenia i przez osoby o niższych dochodach.

W trakcie wywiadów, uczestnicy wyrażali obawy dotyczące jawnych problematycznych działań, takich jak wandalizm cmentarny i pojawianie się swastyk. Podkreślali oni absolutną niestosowność takich aktów i konieczność przeciwstawienia się im. Uczestnicy badania zwrócili również uwagę na głębsze niepokoje wynikające z dwuznacznych uwag, które często zaczynają się od słów „Nie mam nic przeciwko Żydom, ale...” oraz wyrazów nostalgii

za przedwojenną społecznością żydowską, które nie przekładają się na aktywne wsparcie współczesnej społeczności żydowskiej. Uczestnicy cytowali wypowiedzi, w których Polacy deklarowali akceptację dla Żydów tylko wtedy, gdy pozostają oni niezauważalni w przestrzeni publicznej. Wydaje się, że istnieje pewnego rodzaju sympatia dla Żydów, pod warunkiem, że są oni „poza zasięgiem wzroku” i nie spotyka się ich twarzą w twarz. Ujawnia to wyraźny brak interakcji ze społecznością żydowską. Wygląda na to, że antysemickie postawy są zakorzenione w fantazji, mitach, a być może w obawie przed realnym kontaktem.

Antysemickie stereotypy, uprzedzenia, teorie spiskowe

Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN przeprowadziło badanie, które ujawniło dominujące narracje i język używany w dyskusji o Żydach we współczesnej Polsce.¹⁷ Badanie obejmowało analizę szerokiej gamy materiałów, w tym artykułów prasowych, weedów, książek, filmów, seriali telewizyjnych, okładek i grafik z lat 1950-2022. W przeprowadzonym badaniu zidentyfikowano dziesięć kluczowych wątków antysemickich narracji. Jednym z dominujących tematów była wiara w istnienie tzw. „żydowskiego lobby”, które miało być ściśle powiązane z działaniami państwa Izrael i globalnej diaspory żydowskiej, szczególnie w kontekście roszczeń do majątków sprzed II wojny światowej. Inne rozpowszechnione narracje dotyczyły postrzegania Żydów jako odpowiedzialnych za kreowanie negatywnego obrazu Polski na arenie międzynarodowej. Wśród przekonań badanych znajdowało się również to, że Żydzi nie doceniają

15 Molenda Zuzanna., Marchlewska Marta., Górka Paulina., Michalski Piotr, Szczepańska Dagmara., Furman Aleksandra., Malinowska Katarzyna. „Koronawirus w Polsce: perspektywa psychologii społecznej. Wyniki pierwszej fali badań podłużnych przeprowadzonych na reprezentatywnej próbie Polaków”. Dostęp 28 września 2023 r. <http://cbu.psychologia.pl/2021/02/20/koronawirus-w-polsce-perspektywa-psychologii-spoecznej/>

16 Raheli Baratz-Rix „Stan antysemityzmu w 2021 roku”. Departament ds. Zwalczenia Antysemityzmu i Zwiększania Odporności. Dostęp 28 września 2023 r. https://www.gov.il/BlobFolder/news/wzo24012022/en/file_2021%20report-final.pdf

17 Damaszkó, Joanna., Napiórkowski, Marcin., Polak, Krzysztof., Żurawicka, Marzena., Bierca, Marta., Wiszejko-Wierzbička, Dorota. “Kogo widzą Polacy, kiedy widzą Żyda. Raport z badań realizowanych przez Muzeum Żydów Polskich POLIN” edited by Marcin Napiórkowski. Warsaw, 2023

polskiej gościnności i nie uznają wspólnej historii ofiary w czasie wojny. Narracje spiskowe opisane w badaniu przedstawiały Żydów jako zakulisowych graczy, powiązanych z masonerią, światowymi spiskami oraz globalnymi ruchami lewicowymi. Co więcej, niektóre z tych opowieści obarczały Żydów winą za różne negatywne zdarzenia na świecie, łącząc ich obecność ze zjawiskami takimi jak choroba, korupcja i zagrożenie.

Przykłady uprzedzeń i stereotypów wymieniane przez uczestników badania jakościowego pokrywały się z przedstawioną powyżej analizą antysemickich narracji. Rozmówcy wskazywali że obecne są przekonania, że Żydzi są wyjątkowi pod względem inteligencji i radzenia sobie z życiem, co wydaje się osobom badanym być wyznacznikiem spiskowego antysemityzmu. Stereotypy na temat Żydów obejmują również przekonanie, że Żydzi byli odpowiedzialni za zabicie Jezusa, pogląd, że Żydzi nie są prawdziwymi Polakami oraz stereotyp, że Żydzi są mądrzejsi i bogatsi. Uczestnicy badania wspominają, że niektórzy Polacy błędnie zakładają, że wszyscy Żydzi są ortodoksyjni, co prowadzi ich do postrzegania społeczności żydowskiej jako ortodoksyjnej sekty.

Rozmówcy sugerowali, że w Polsce istnieje pewna forma antysemityzmu kulturowego, szczególnie związana ze stereotypami kojarzącymi Żydów z bogactwem (np. przekonanie, że Żydzi zawsze mają pieniądze, niesprawiedliwie, ale sprytnie zarobione). Stereotypy te od wielu lat są głęboko zakorzenione w polskiej kulturze. Według rozmówców niektórzy ludzie mogą nawet nie rozpoznawać tych kodów kulturowych jako antysemickich, co dodatkowo ilustruje normalizację tych przekonań w społeczeństwie. Stereotyp Żydów posiadających pieniądze jest w Polsce tak żywy, że niektórzy nie uważają go za antysemicki.

Najczęstsze spiskowe narracje antysemickie koncentrują się wokół twierdzeń, że Żydzi dążą do dominacji nad instytucjami finansowymi, globalną gospodarką, a nawet całym światem i że działają potajemnie.¹⁸ W ramach przeprowadzonego badania jakościowego, żydowscy uczestnicy często zgłaszali spotkanie się z teoriami spiskowymi. Najczęściej wskazywali na przekonanie, że wpływowe globalne korporacje i ogólna dynamika ekonomiczna są rzekomo dominowane przez Żydów lub tajemnicze siły mistyczne. Podkreślali, że według tych teorii spiskowych, żydowska obecność miałaby koordynować kluczowe ruchy polityczne i ekonomiczne, szczególnie od roku 1989. Ciekawą obserwacją było również to, że niektóre teorie spiskowe w Polsce zaprzeczają postrzeganiu Żydów w innych krajach, takich jak USA. Rozmówcy wyjaśniali, że w Polsce stereotyp Żydów potajemnie rządzących krajem został połączony z tymi samymi treściami dotyczącymi masonerii, podczas gdy te dwie grupy w USA są postrzegane jako swoje przeciwieństwa. Ustalenia te są zbieżne z wynikami badań POLIN. Ich analizy również wskazywały narracje ukazujące Żydów jako członków wpływowych grup, takich jak masoneria, lub po prostu jako elitę społeczeństwa.¹⁹

Podczas wywiadów wspomniano również o błędnych przekonaniach opartych na kontekście historycznym. Jednym z nich jest przekonanie, że Żydzi jako policjanci, kolaborowali z władzami komunistycznymi i aresztowali Polaków. Uczestnicy badania tłumaczyli, że większość policjantów stanowili Polacy, a jedynie kilka procent tej grupy stanowili Żydzi. Mimo to Żydzi są związani w antysemickich narracjach z siłami bezpieczeństwa. Drugą teorią spiskową którą wymieniały osoby badane jest przekonanie, że Holocaust nie miał miejsca lub

18 Bilewicz, M., Winiewski, M., Radzik, Z. (2012). Antysemityzm we współczesnej Polsce: aspekty ekonomiczne, religijne i historyczne. *Dziennik Badań nad Antysemityzmem*, 4 (2), 423-442; Bilewicz, M., Winiewski, M., Kofta, M., Wójcik, A. (2013). Szkodliwe pomysły. Struktura i konsekwencje przekonań antysemickich w Polsce. *Psychologia polityczna*, 34, 821-839.

19 Damaszkó, Joanna., Napiórkowski, Marcin., Polak, Krzysztof., Żurawicka, Marzena., Bierca, Marta., Wiszejko-Wierzbicka, Dorota. "Kogo widzą Polacy, kiedy widzą Żyda. Raport z badań realizowanych przez Muzeum Żydów Polskich POLIN" edited by Marcin Napiórkowski. Warsaw, 2023

że odpowiedzialność za niego ponoszą Żydzi. Ostatni przykład przywoływany w wywiadach mit związany z Żydami wywodzi się z mitu stworzonego i kultywowanego przez wspólnotę katolicką mianowicie przekonanie, że Żydzi porywają polskie dzieci, aby zdobyć ich krew.

Antysemicka mowa nienawiści i przestępstwa z nienawiści

Według badań z 2016 roku²⁰ Żydzi są jedną z najbardziej nielubianych grup w Polsce. W 2017 r. badanie dotyczące mowy nienawiści²¹ wykazało, że około dwie trzecie respondentów miało styczność z mową nienawiści skierowaną przeciwko Żydom. Co zaskakujące, nienawistne komentarze skierowane do Żydów zostały uznane mniej obraźliwe niż te, wyrażające mowę nienawiści wobec Ukraińców i uchodźców.

Badania z 2021 r.²² wskazują na niewielki związek między wszelkimi formami antysemityzmu a poziomem wykształcenia, wiekiem i preferencjami politycznymi respondentów. Przede wszystkim osoby o niższym poziomie wykształcenia, starsi respondenci i osoby identyfikujące się jako „prawicowe” politycznie wykazują większą skłonność do wyrażania poglądów antysemickich. Osoby lepiej wykształcone i pochodzące z dużych miast mają większy kontakt z mową nienawiści, są na nią bardziej wyczulone i postrzegają ją jako bardziej obraźliwą.

Antysemityzm w polityce

W ciągu ostatnich ośmiu lat prawicowe partie, a zwłaszcza Prawo i Sprawiedliwość (PiS), koncentrowały się na kreowaniu narracji antysemickich mających na celu obronę reputacji Polski i Polaków. Narracje te mają charakter defensywny i koncentrują się wokół Holocaustu, II wojny światowej i relacji między Polakami a Żydami. Prawicowi politycy podkreślają wspólny los Polaków i Żydów w czasie II wojny światowej za który obwiniają za to Niemców. Uznając udział Polaków w Holokauście, niektórzy politycy PiS uważają przypadki zabijania Żydów przez Polaków za działania zdemoralizowanej mniejszości. W niektórych narracjach polityków pojawia się również twierdzenie, iż Żydzi sami przyczynili się do swojego tragicznego losu poprzez kolaborację z Niemcami.²³ Ostatnia debata na temat historii polsko-żydowskiej miała miejsce w 2018 r. w kontekście nowelizacji ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej. Dyskusja ta obejmowała argumenty opisane wyżej, ale także podjęto kwestię odpowiedzialności Żydów za zbrodnie popełnione na Polakach podczas sowieckiej okupacji i w okresie powojennym.²⁴

Badania pokazują, że przejawy uprzedzeń i posługiwanie się mową nienawiści jest przede wszystkim charakterystyczne dla partii prawicowych. Badani przez nas rozmówcy zauważyli jednak, że inne partie polityczne również wykorzystują insynuacje o żydowskim

20 Centrum Badań Opinii Społecznej. „Stosunek do innych narodów. Ogłoszenie o badaniach”. Dostęp 28 września 2023 r. http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2016/K_053_16.PDF

21 Hansen Karolina. „Mowa nienawiści – raport z badania Polish Prejudice Survey 3”. Centrum Badań nad Uprzedzeniami. Dostęp 28 września 2023 r. http://cbu.psychologia.pl/wp-content/uploads/sites/410/2021/02/PPS3_MowaNienawisci_Hansen_fin.pdf

22 Mirucka, Maria., Zochniak, Kamila., Bulska, Dominika. „Postawy Polaków wobec mniejszości: raport z Polskiego Badania Uprzedzeń 2021” w *Polskim Badaniu Uprzedzeń 2021 – postawy a ideologia polityczna* pod redakcją Dominiki Bulskiej, Mikołaja Winiewskiego, Michała Bilewicza. Warszawa: Liberi Libri, w druku.

23 Babińska Maria. “Individual and intergroup determinants of social representations of attitudes towards Jews during World War II”, 48-50, Warsaw: University of Warsaw, 2023. <https://uwedupl.bip.gov.pl/doktoraty-udostepnione-na-stronie-bip-zgodnie-z-art-188-ust-1-i-2-ustawy-z-dnia-3-lipca-2018-r-prawo-o-szkolnictwie-wyzszym/maria-babinska.html>

24 Babińska Maria, Bilewicz Michał, Bulska Dominika, Haska Agnieszka, Winiewski Mikołaj. „Postawy wobec Żydów i ich historia po wprowadzeniu ustawy IPN” Centrum Badań nad Uprzedzeniami. Dostęp 8 października 2023 r. http://cbu.psychologia.pl/wp-content/uploads/sites/410/2021/02/Analiza_Skutki_ustawy_o_IPN.pdf

pochodzeniu przeciwników w celu osłabienia ich pozycji w oczach wyborców. Jeden z ekspertów wyjaśnił, że istotnym aspektem narracji antysemickiej jest fakt, że zarówno prawica, jak i lewica polityczna używają terminu „Żyd” jako obraźliwego epitetu. Sugeruje to, że osoby zaangażowane w politykę, w obliczu różnicy zdań, są uwłaczająco określane jako Żydzi. Jest to przykład antysemityzmu opierającego się na kojarzeniu braku wiarygodności z żydowskim pochodzeniem i danym politykiem.

Wyniki badania jakościowego pokazały, że politycy wykorzystują uprzedzenia i mowę nienawiści wobec grup mniejszościowych w dyskursie politycznym jako strategię zdobywania poparcia obywateli. Dlatego nienawistne narracje polityków są szczególnie powszechne w okresach wyborczych. Stwierdzenia te są zgodne z wynikami badania przeprowadzonego w sierpniu i wrześniu 2023 r., w którym monitorowano rozpowszechnienie nienawistnych treści w telewizji publicznej w okresie przedwyborczym. Badanie wykazało, że treści dotyczące Żydów zajęły czwarte miejsce pod względem częstotliwości wśród treści nienawistnych dotyczących wszystkich badanych mniejszości.²⁵ Politycy wykorzystują uprzedzenia, aby wywołać reakcje i przyciągnąć uwagę obywateli. Antysemityzm często plasuje się w pierwszej trójce lub czwórce najważniejszych kwestii w dyskusjach publicznych, często zbiegając się z narracjami anty-LGBT, antyuchodźczymi lub antyimigranckimi. Warto zauważyć, że antysemityzm i antymuzułmańskie nastroje rzadziej się pokrywają. Często jednocześnie publicznie podkreślane są liczne uprzedzenia wobec różnych grup, najczęściej antysemickie, anty-LGBT i antyuchodźcze.

Antysemityzm w sferze sportu

Pomimo niewielkiej mniejszości żydowskiej w Polsce, znaczna część populacji nadal przejawia postawy antysemickie. Jest to szczególnie widoczne na stadionach piłkarskich, gdzie określenie „Żyd” jest używane jako obelga. Badania nad antysemityzmem w polskiej kulturze piłkarskiej klasyfikują i analizują informacje związane z tym problemem, ujawniając, że często występuje on w miastach z historią współistnienia polsko-żydowskiego i utrzymującymi się napięciami. W trakcie meczów piłki nożnej można spotkać się z różnymi formami antysemityzmu. Kibice często przywołują „Żyda” jako sposób wyrażania pogardy i nienawiści.²⁶

Nasi rozmówcy również wspomnieli też o tzw. antysemityzmie kibolskim. W Polsce rozróżnia się kibiców piłki nożnej, którzy interesują się sportem, oraz tych, którzy charakteryzują się agresywnym zachowaniem i traktują kontekst meczu jako pole bitwy lub pretekst do ataku. W tych drugich społecznościach kibicowskich popularne przyśpiewki i okrzyki często zawierają antysemicką mowę nienawiści. W trakcie wywiadów zwracano również uwagę na popularność tych antysemickich zwrotów, szczególnie widoczną w internecie.

Postrzeganie antysemityzmu w społeczności żydowskiej

Podczas odpowiadania na pytania dotyczące osobistych doświadczeń z antysemityzmem i innymi formami nietolerancji wobec grup mniejszościowych, żydowscy uczestnicy naszego badania terenowego przywołali swoje pierwsze doświadczenia. Stwierdzili, że kiedy doświadczali antysemityzmu, nie

25 "Monitoring Treści Nienawistnych W TVP: 05.09 – 24.09.2023 „Otwarta Rzeczpospolita.” Otwarta Rzeczpospolita RSS, September 25, 2023. <https://www.otwarta.org/monitoring-tresci-nienawistnych-w-tvp-05-09-24-09-2023/>.

26 Kucia, Marek, and Bogna Wilczyńska. „Antysemityzm stadionowy: analiza i interpretacja zjawiska.” *Kultura i Społeczeństwo* 58.4 (2014): 171-200.

byli świadomi tego, z czym się zetknęli i odczuwali jedynie wewnętrzny niepokój, nie wiedząc dlaczego ani jak zareagować. Doświadczenia te miały miejsce w szkole lub na uniwersytecie. Obecnie uczestnicy badania najczęściej spotykają się z antysemityzmem online. Zniekształcanie Holokaustu było najczęstszym objawem antysemityzmu wśród nieżydowskich przyjaciół osób uczestniczących w badaniu. Rozpowszechnioną formą antysemityzmu były również antyizraelskie postawy wyrażane zarówno przez prawą, jak i lewą stronę sceny politycznej, głównie przez młodsze osoby podatne na dezinformację i fałszywe wiadomości. Obawa przed atakami antysemickimi nie była bardzo wysoka wśród żydowskich respondentów, mimo że 20% doświadczyło tego w ostatnich latach. Wszystkie doświadczenia miały charakter werbalny i były przeprowadzone przez przypadkowych nieznanym po „ujawnieniu” żydowskiej tożsamości. Przykładowo, ujawnienie online tożsamości żydowska jednego z rozmówców, skutkowało atakiem nienawiści w Internecie. Inny rozmówca z kolei natknął się na przechodnia, który wpadł na niego i dał upust swojej frustracji poprzez wrogi antysemicki okrzyk. Innym przykładem doświadczenia antysemityzmu było napotkanie nietrzeźwego mężczyzny, który krzyczał, przechodząc obok synagogi w sobotnią noc. Te incydenty ilustrują różne formy dyskryminacji i wrogości, z którymi osoby te spotykają się ze względu na swoją żydowską tożsamość.

Co ciekawe, uczestnicy badania stwierdzili, że Polacy reagują zaskoczeniem i konsternacją na informację o tym, że ktoś jest Żydem, co podkreśla znaczący brak świadomości na temat interakcji z przedstawicielami grup mniejszościowych w Polsce. Werbalne formy ataków antysemickich wywoływały u ofiar uczucia zaskoczenia, strachu i gniewu. W obronie często używają humoru, aby złagodzić sytuację, paradoksalnie dając swoim agresorom możliwość refleksji nad sobą i potencjalnie

ścieżkę do odwrotu. Pozostawia to jednak ofiary obciążone uczuciem niepokoju i osamotnienia. Co więcej, rozmówcy odnotowali wzrost czujności po takich incydentach. Dodatkowo niepokój nasilany jest przez medialne relacje z konfliktu izraelsko-palestyńskiego. Antysemickie zniewagi, slogany i stereotypy o Żydach są popularne i głęboko zakorzenione w języku polskim. W rezultacie, uczestnicy badania mają kontakt z wieloma antysemickimi stwierdzeniami. Zgodnie z wywiadami, najczęstsze to: „Żydzi mają pieniądze i wpływy.,” „Wszyscy Żydzi się znają.,” „Zawsze stoją za wydarzeniami politycznymi.,” oraz oskarżenia Izraela o bycie krajem terrorystycznym i okupantem.

Według osób biorących udział w badaniu, rozmowy o Holokauście w Polsce oraz polsko-żydowskiej historii zawsze prowadzą do przywoływania antysemickich stereotypów i mowy nienawiści. Osoby badane opowiadały również o sposobach radzenia sobie z antysemityzmem przez społeczność żydowską i jej liderów. Zauważyli, że niektórzy Żydzi nie odczytują pewnych zachowań jako dyskryminacji (np. okrzyki na meczach piłkarskich czy codzienne zwroty o antysemickim zabarwieniu). Może to wynikać z faktu, że doświadczali oni takich postaw na tyle często, że się do nich przyzwyczaili. Ten proces przyzwyczajania się do antysemityzmu może czasami pełnić rolę radzenia sobie ze strachem przed nękaniami. Kiedy członkowie społeczności żydowskiej doświadczają mowy nienawiści czy antysemickich zachowań, tłumaczą to sobie jako coś powszechnego. Aby poradzić sobie z antysemityzmem, niektórzy członkowie społeczności żydowskiej starają się go normalizować i tym samym emocjonalnie dystansować się od ataków.

Ponadto, społeczność żydowska podejmuje działania mające na celu ograniczenie antysemityzmu poprzez budowanie relacji z lokalną społecznością. Stwarzane są otwarte

i przyjazne przestrzenie, które mają zachęcać do wzajemnego poznawania się i pozytywnej interakcji. Niektóre synagogi udostępniają swoje wnętrza okolicznym mieszkańcom, organizują wydarzenia społeczne i kulturalne, jak również różne inne aktywności. Ma to na celu wspieranie poczucia wspólnoty i wzajemnego zrozumienia. Oferując społeczności możliwość bezpośredniego zapoznania się z synagogą i podkreślając wagę lokalnego zaangażowania społeczność żydowska nie tylko zwiększa zrozumienie, ale również wspiera redukcję uprzedzeń.

Wrogość wobec innych grup mniejszościowych w kraju

Badania pokazują, że stosunek Polaków do różnych grup mniejszościowych zmieniał się w czasie. Do 2013 r. stawali się coraz bardziej otwarci na Żydów, Romów i Ukraińców, ale w latach 2014-2017 nastąpił spadek akceptacji. W 2021 r. pozytywne nastawienie do tych grup mniejszościowych ponownie wzrosło. Tymczasem w latach 2016-2021 zmieniła się również akceptacja uchodźców i homoseksualistów, przy czym największy wzrost akceptacji odnotowano w 2021 roku. Mimo to w 2021 r. najbardziej odrzuceni byli uchodźcy, Romowie i homoseksualiści.²⁷

Nasi rozmówcy wśród najbardziej dotkniętych wrogością grup mniejszościowych wymieniali najczęściej Ukraińców, następnie Rosjan i Białorusinów oraz mniejszości etniczne i religijne – Romów i muzułmanów. Równie często wymienianymi grupami były osoby LGBT+, kobiety i osoby o innym kolorze skóry. Kilka osób wspomniało również o osobach niepełnosprawnych i neuroatypowych. Zdaniem uczestników badania sytuacja mniejszości pogorszyła się po 2015 r. z powodu kryzysu politycznego i propagandy postępującej się nienawistnym i dzielącym językiem. Sytuacja ta uległa dalszemu pogorszeniu w związku z pojawieniem się syryjskich uchodźców na granicy białoruskiej i trwającym konfliktem na Ukrainie. Polacy zaczęli coraz bardziej wrogo traktować mniejszość rosyjską. Spowodowało to również wzrost uprzedzeń wobec innych grup. Narracje sugerujące, że Czeczeni i Białorusini wspierają Rosję, doprowadziły do ataków cywilnych na przedstawicieli tych mniejszości

i wzrostu poziomu dyskryminacji uchodźców, ukraińskich Romów i rosyjskojęzycznych Ukraińców.

Najogólniej rzecz ujmując, na podstawie wypowiedzi rozmówców można stwierdzić, że najczęstsze uprzedzenia i stereotypy dotyczą mniejszości, które postrzegane są jako uciążliwe, wymagające od innych specjalnego traktowania i uprzywilejowane. Powoduje to uczucia od irytacji do otwartej wrogości. Ukraińcom często mówi się, żeby wracali do domu i walczyli na wojnie. Ukrainki oskarża się o odbieranie Polakom świadczeń socjalnych i niszczenie polskich małżeństw. Romowie nazywani są Cyganami i przedstawiani jako złodzieje, którzy nieuczciwie zarabiają pieniądze. Przedstawiciele społeczności LGBT są odczuwani a geje są oskarżani o krzywdzenie dzieci. Podobne oskarżenia kierowane są pod adresem osób o innym kolorze skóry. Ostatnia z wymienianych grup, kobiety, jest uważana za niestabilną, histeryczną, nieprofesjonalną i przypisaną do roli matki.

Z przeprowadzonych przez nas wywiadów można również wywnioskować, że ogólnie rzecz biorąc, najczęstszą formą wyrażania uprzedzeń jest wykorzystywanie mowy nienawiści w mediach społecznościowych. Z kolei najczęściej wskazywaną formą uprzedzeń których doświadczali nasi rozmówcy był codzienny, przypadkowy antysemityzm: opowiadanie antysemitycznych dowcipów i używanie obraźliwego języka. Zdaniem uczestników naszego badania każda mniejszość może zostać zaatakowana

²⁷ Mirucka, Maria., Zochniak, Kamila., Bulska, Dominika. „Postawy Polaków wobec mniejszości: raport z Polskiego Badania Uprzedzeń 2021” w *Polskim Badaniu Uprzedzeń 2021* – postawy a ideologia polityczna pod redakcją Dominiki Bulskiej, Mikołaja Winiewskiego, Michała Bilewicza. Warszawa: Liberi Libri, w druku.

a nawet milczenie na temat mniejszości jest postrzegane przez nich jako forma dyskryminacji. Członkowie mniejszości są wtedy pomijani i uważani za nieistotnych. Zdaniem rozmówców pomijanie mniejszości wynika z potrzeby postrzegania społeczeństwa polskiego jako homogenicznego etnicznie. Wszyscy „inni” są postrzegani negatywnie, a „ich problemy nie są naszym zadaniem do rozwiązania”. Ta niewidzialność dotyczy nie tylko mniejszości religijnych czy etnicznych, ale także osób niepełnosprawnych, które zostały zgłoszone jako wykluczone na poziomie edukacyjnym, społecznym i politycznym.

Uczestnicy wywiadów stwierdzili, że mowa nienawiści jest powszechnie akceptowana w społeczeństwie i że uprzedzenia istnieją w całej populacji. Zdaniem naszych rozmówców uprzedzenia i brak wrażliwości antydyskryminacyjnej są powszechne wśród nauczycieli, którzy nie chcą się otworzyć i uczyć.

Antysemityzm a edukacja

Tematy związane z żydostwem, antysemityzmem i Holokaustem w oficjalnych programach nauczania

Przed upadkiem komunizmu temat znaczącej obecności Żydów w różnych miastach Polski nie był szeroko znany polskim uczniom. Od 1989 r. edukacja o Holokauście jest w Polsce obowiązkowa, ale nie jako samodzielny przedmiot. Co więcej, w ostatnim czasie można zaobserwować tendencję do zaprzeczania historii i rewizjonizmu, przykładowo próbując umniejszyć historyczne zaangażowanie obywateli polskich w antysemickie pogromy. Dodatkowo, ograniczenia prawne i międzynarodowa krytyka wzbudziły obawy co do jakości i rzetelności nauczania o Holokauście w Polsce, szczególnie pod rządami Prawa i Sprawiedliwości.²⁸

Badanie jakościowe wykazało, że w polskich szkołach tematy związane z Żydami, antysemityzmem i Holokaustem, poruszane są przede wszystkim na lekcjach historii i języka polskiego. Lektury obowiązkowe także obejmują takie tematy jak pogromy w Polsce i Holokaust. Pogłębienie dyskusji i wyjaśnienie uczniom kontekstu w dużej mierze zależy jednak od poszczególnych nauczycieli. Osoby badane przywoływały w wywiadach osobiste doświadczenia z lekturami obowiązkowymi w szkole, takimi jak „Mendel Gdański” Marii Konopnickiej i „Medaliony” Nałkowskiej. Były one dla nich pierwszym kontaktem z historią pogromów w okresie edukacji i wspomniane były jako szokujące.

Materiały edukacyjne i działania dotyczące antysemityzmu

Doświadczenia rozmówców wskazują, że wielu naukowców, badaczy, pedagogów oraz liderów społeczności żydowskiej jest czynnie zaangażowanych w działania przeciwdziałające antysemityzmowi. Tworzą i stosują różnorodne materiały, w tym raporty dotyczące antysemityzmu w Polsce.

Rozmówcy podkreślali znaczenie przeciwdziałania antysemityzmowi poprzez lepszą edukację, która oferuje dokładne informacje o Żydach i ich historii. Zalecili również organizowanie wydarzeń, które ułatwią interakcję między Polakami a członkami grup mniejszościowych. Innym skutecznym podejściem jest zapraszanie izraelskich ekspertów do udziału w konferencjach uniwersyteckich w celu zacieśnienia więzi i rozproszenia wrogości. Ponadto niezbędne jest tworzenie materiałów pomagających w identyfikacji mowy nienawiści i uprzedzeń. W szczególności potrzebne są konkretne polskie przykłady negacjonizmu Holokaustu, dostosowane do kontekstu językowego i społecznego oraz zgodne z wypowiedziami osób publicznych. To lokalne podejście odnosiłoby się do unikalnych aspektów zagadnienia w polskim kontekście.

²⁸ Ambrosewicz-Jacobs, Jolanta. 2019. „Zastosowania i nadużycia edukacji o Holokauście w Polsce po 1989 roku”. *Studia nad Holokaustem* 25 (3): 329–50. <https://doi.org/10.1080/17504902.2019.1567668>.

Odwołania

- Ambrosewicz-Jacobs, Jolanta. 2019. "The Uses and the Abuses of Education about the Holocaust in Poland after 1989." *Holocaust Studies* 25 (3): 329–50. <https://doi.org/10.1080/17504902.2019.1567668>
- Babińska Maria, Bilewicz Michał, Bulska Dominika, Haska Agnieszka, Winiewski Mikołaj. "Attitudes towards Jews and their history after the introduction of the IPN law" Prejudice Research Center. Accessed October 8, 2023. http://cbu.psychologia.pl/wp-content/uploads/sites/410/2021/02/Analiza_Skutki_ustawy_o_IPN.pdf
- Babińska Maria. "Individual and intergroup determinants of social representations of attitudes towards Jews during World War II" Warsaw: University of Warsaw, 2023. <https://uwedupl.bip.gov.pl/doktoraty-udostepnione-na-stronie-bip-zgodnie-z-art-188-ust-1-i-2-ustawy-z-dnia-3-lipca-2018-r-prawo-o-szkolnictwie-wyzzszym/maria-babinska.html>
- Barna Ildikó. "Modern Antisemitism in the Visegrád Countries, historical/discourse analysis. Accessed September 28, 2023. https://www.academia.edu/82257051/Modern_Antisemitism_in_the_Visegr%C3%A1d_Countries
- Barna, Ildikó, Tamás Kohut, Michał Bilewicz, Olga Gyarfášová, Jiří Kocián, Grigorij Mesežnikov, and Maria Babińska. "Survey on Antisemitic Prejudice in the Visegrád Countries: Research Report." Tom Lantos Institute, 2022. Accessed September 28, 2023.
- Bilewicz, M., Winiewski, M., Radzik, Z. (2012). Antisemitism in current Poland: economic, religious and historical aspects. *Journal for the Study of Antisemitism*, 4 (2), 423-442; Bilewicz, M., Winiewski, M., Kofta, M., Wójcik, A. (2013). Harmful ideas. The structure and consequences of anti-Semitic beliefs in Poland. *Political Psychology*, 34, 821-839.
- Bulska, Dominika., Winiewski, Mikołaj. "Diagnosis and consequences of antisemitism in Poland" in *Polish Prejudices Survey 2017- Faces of intergroup violence* edited by Anna Stefaniak, Mikołaj Winiewski, 221-252. Warsaw: LiberiLibri, 2018.
- Bulska Dominika., Winiewski Mikołaj. "The return of superstition: Antisemitism in Poland based on Polish survey of prejudices 3." Prejudice Research Center. Accessed September 28, 2023. <https://liberilibri.pl/uprzedzenia-w-polsce-2017>
- Bulska Dominika., Winiewski Mikołaj. "Anti-Israel attitudes and anti-Semitism in Poland. A report based on the 2013 Polish Prejudice Survey." Prejudice Research Center. Accessed October 8, 2023. http://cbu.psychologia.pl/wp-content/uploads/sites/410/2021/02/Raport-Antyizraelizm-v6_2015.03.31.pdf

- Center for Public Opinion Research. “Attitudes toward other nations. Research announcement.” Accessed September 28, 2023. http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2016/K_053_16.PDF
- Cooper, Leo. “Anti-Semitism without Jews.” In the Shadow of the Polish Eagle, Palgrave Macmillan, London, 2000.
- Damaszkó, Joanna., Napiórkowski, Marcin., Polak, Krzysztof., Żurawicka, Marzena., Bierca, Marta., Wiszejko-Wierzbička, Dorota. “Kogo widzą Polacy, kiedy widzą Żyda. Raport z badań realizowanych przez Muzeum Żydów Polskich POLIN” edited by Marcin Napiórkowski. Warsaw, 2023.
- Hansen Karolina. “Hate speech: Report from the Polish Prejudice Survey 3.” Prejudice Research Center. Accessed September 28, 2023. http://cbu.psychologia.pl/wp-content/uploads/sites/410/2021/02/PPS3_MowaNienawisci_Hansen_fin.pdf
- Kucia, Marek, and Bogna Wilczyńska. “Antysemityzm stadionowy: analiza i interpretacja zjawiska.” *Kultura i Społeczeństwo* 58.4 (2014): 171-200.
- Mirucka, Maria., Zochniak, Kamila., Bulska, Dominika. “Poles’ attitudes toward minorities: report from the Polish Prejudice Survey 2021” in *Polish Prejudice Survey 2021- attitudes vs. political ideology* edited by Dominika Bulska, Mikołaj Winiewski, Michał Bilewicz. Warsaw: Liberi Libri, in press.
- Molenda Zuzanna., Marchlewska Marta., Górská Paulina., Michalski Piotr, Szczepańska Dagmara., Furman Aleksandra., Malinowska Katarzyna. “Coronavirus in Poland: A social psychology perspective. Results of the first wave of longitudinal study conducted on a representative sample of Poles.” Accessed September 28, 2023. <http://cbu.psychologia.pl/wp-content/uploads/sites/410/2021/02/raport-koronawirus-final-.pdf>
- “Monitoring Treści Nienawistnych W TVP: 05.09 – 24.09.2023 “ *Otwarta Rzeczpospolita.*” *Otwarta Rzeczpospolita RSS, September 25, 2023.* <https://www.otwarta.org/monitoring-tresci-nienawistnych-w-tvp-05-09-24-09-2023/>.
- Nowak, L., & Adach-Stankiewicz, E. (2012). Raport z wyników Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011. *Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa.*
- Raheli Baratz-Rix. “The State of Antisemitism in 2021.” Department for Combatting Antisemitism & Enhancing Resilience. Accessed September 28, 2023. https://www.gov.il/BlobFolder/news/wzo24012022/en/file_2021%20report-final.pdf

Fakty dotyczące projektu

Czas trwania

01.2023 do 01.2025

Program

Citizens, Equality, Rights
and Values (CERV)

Numer umowy o dotację

101084724

Koordynator

Polylogos Association

ŚLEDŹ NAS I
DOWIEDZ SIĘ WIĘCEJ O
NASZYM NAJNOWSZYM
ROZWÓ

Funded by
the European Union

Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Commission's Citizens, Equality, Rights and Values Programme. Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them.